

Filistin'in Kültürel Mirasının Sistematik Yıkımı: 07 Ekim 2023 ve Sonrası

Aysun TOPALOĞLU UZUNEL
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
atuzunel@ahievran.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4252-7380

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1592813
Geliş Tarihi: 28.11.2024	Revize Tarihi: 15.01.2025
	Kabul Tarihi: 05.02.2025

Atıf Bilgisi

Topaloğlu Uzunel, A. (2025). Filistin'in kültürel mirasının sistematik yıkımı: 07 Ekim 2023 ve sonrası. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(Özel Sayı), 237-255.

ÖZ

Filistin ile İsrail arasındaki çatışmalar, 1948 öncesi ve sonrasında derinleşen siyasi, sosyal ve kültürel sorunların bir yansımasıdır. Bu süreçte, özellikle Filistin'in kültürel mirası, uzun süredir devam eden işgal ve çatışmalar nedeniyle büyük kayıplar yaşamıştır. Filistin toprakları, tarih boyunca medeniyetlerin kesişim noktası olmuş, bu da bölgeyi insanlık tarihine eşsiz katkılar sağlayan kültürel bir zenginlik merkezi hâline getirmiştir. Ancak, 20. yüzyılın ortalarından itibaren artan gerilim ve savaşlar, bölgedeki kültürel değerlerinâ sistematik bir şekilde tahrip edilmesine yol açmıştır. Bu makale, 7 Ekim 2023'te başlayan ve Aksa Tufanı Operasyonu olarak bilinen operasyonla birlikte gelişen süreçte, İsrail'in Demir Kılıçlar Operasyonu adı altında gerçekleştirdiği geniş çaplı saldırılar sonucunda Filistin'in kültürel mirasına yönelik kayıpların boyutunu incelemektedir. Bu saldırılar yalnızca fiziki yıkımlarla sınırlı kalmayıp, Filistin halkının kimliğini ve kolektif hafızasını hedef almaktadır. Ekim 2023 ve sonrasında yaşanan bu saldırıların, Filistin'in tarihsel ve kültürel bağlamını nasıl etkilediği uluslararası hukuki ve sosyal perspektiflerden değerlendirilecektir. Buna ek olarak Filistin'in sahip olduğu kültürel miras alanlarının Ekim 2023'ten sonraki durumuna dair bir değerlendirme yapılması önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında yapılacak bu değerlendirme ile Filistin'e ait kültürel mirasının belgelenmesi ve akademik literatüre kazandırılması amaçlanmaktadır. Öte yandan, söz konusu çalışmanın hem bilimsel hem de kamuoyuna yönelik farkındalık oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Tarihsel, hukuki ve kültürel açılardan yapılacak bir değerlendirmenin yanında, mirasın korunması için çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, İsrail, kültürel miras, kültür varlıkları, yıkım.

The Systematic Destruction of Palestine's Cultural Heritage: After October 2023

ABSTRACT

The conflicts between Palestine and Israel are a reflection of the political, social and cultural problems that deepened before and after 1948. In this process, especially the cultural heritage of Palestine has suffered great losses due to the long-standing occupation and conflicts. Throughout history, the Palestinian territories have been a crossroads of civilisations, making the region a centre of cultural richness that has made unique contributions to human history. However, increasing tensions and wars since the mid-20th century have led to the systematic destruction of cultural values in the region. This article examines the extent of the losses to Palestine's cultural heritage as a result of the large-scale attacks carried out by Israel under the name of 'Operation Iron Swords' in the process that started on 07 October 2023 and developed with the operation known as 'Operation Aqsa Flood' by making use of printed academic sources, official reports and statements. Israel's attacks are not only limited to physical destruction, but also target the identity and collective memory of the Palestinian people. How these attacks, which took place in October 2023 and after, affected the historical and cultural context of Palestine will be evaluated from international legal and social perspectives. By making an assessment on the status of Palestine's cultural heritage sites after October 2023, it is aimed to document this heritage and to raise awareness both scientifically and publicly by ensuring that this heritage is documented and included in the academic literature. In this context, an evaluation will be presented from historical, legal and cultural perspectives, and solutions will be proposed for the protection of heritage.

Keywords: Palestine, Israel, cultural heritage, cultural assets, demolition.

Giriş

07 Ekim 2023 tarihinde Hamas tarafından gerçekleştirilen ve Aksa Tufanı Operasyonu olarak adlandırılan saldırılar, Orta Doğu'daki gerginliği daha önce görülmemiş bir düzeye taşımıştır. Bu saldırılara yanıt olarak İsrail, Demir Kılıçlar Operasyonu adı altında Gazze Şeridi'ne yönelik geniş çaplı bir askerî harekât başlatmıştır. Bu süreçte, İsrail'in yalnızca askerî hedeflerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda Filistin'in kültürel mirasını ve tarihsel dokusunu hedef aldığı uluslararası raporlarla

belgelenmiştir (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 2023a). Ekim 2023 ve sonrasında Gazze Şeridi'ndeki sistematik saldırılar, bölgenin kültürel, dinî ve tarihî mirasının büyük ölçüde zarar görmesine neden olmuştur. Gazze'nin kültürel, tarihî ve dinî mirasına yönelik hasarların boyutu, uluslararası toplum tarafından kültürel soykırım olarak nitelendirilmiştir (Uluslararası Müzeler Konseyi, International Council of Museums [ICOM], 2023; UNESCO, 2023a).

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Ekim 2023'te başlayan Filistin-İsrail savaşı bağlamında Filistin'in kültürel mirasına yönelik saldırıların boyutlarını, nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirmektir. Çalışma, özellikle Filistin topraklarında yer alan arkeolojik, tarihî, dinî ve kültürel miras alanlarının tahribatını belgelemek, bu saldırıların Filistin halkının kimliği ve kolektif hafızası üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve kültürel mirasın korunması için uluslararası düzeyde çözüm önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ana amacı, kültürel mirasın kasıtlı yıkımını insanlık tarihine yönelik bir kayıp olarak ele almak ve bu mirasın korunması konusunda farkındalık yaratmaktır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri temel alınarak aşağıdaki adımlar izlenmiştir: Literatür Tarama: Uluslararası kuruluşların (UNESCO, UNITAR, ICOMOS gibi) yayınladığı raporlar, akademik makaleler ve saha çalışmalarından yararlanılmıştır. Filistin'in kültürel mirasına ilişkin önceki savaş dönemlerindeki benzer olaylar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Belge Analizi: Ekim 2023 sonrasında yayımlanan uydu görüntüleri, saha raporları, kültürel miras alanlarının zarar görme durumuna dair belgeler incelenmiştir. Özellikle UNESCO, Birleşmiş Milletler ve Filistin Kültür Bakanlığı tarafından sağlanan veriler detaylı şekilde analiz edilmiştir. Durum Çalışması: Çalışmada, Gazze Şeridi'ndeki önemli kültürel miras alanlarının (örneğin, Tell es-Sakan, Aziz Porphyrius Kilisesi, Büyük Ömer Camii gibi) zarar görme durumları vaka incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır. Uluslararası Hukuk Perspektifi: Çalışma, 1954 Lahey Sözleşmesi ve 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi gibi uluslararası hukuki belgeler bağlamında kültürel mirasın korunmasına yönelik yükümlülükleri ve ihlalleri değerlendirmiştir. Analiz ve Değerlendirme: Elde edilen veriler, kültürel mirasın korunması ve restorasyonu için öneriler geliştirmek amacıyla analiz edilmiştir. Nitel analiz yöntemiyle tahribatın fiziksel, sosyo-kültürel ve hukuki boyutları tartışılmıştır.

Araştırma Etiği

Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir araştırmayı içermemektedir.

Filistin: Tarih Boyunca Bir Buluşma Noktası

Filistin, Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesişiminde yer alması sebebiyle tarih boyunca medeniyetlerin buluşma noktası olmuştur (Clarke, Steel & Sadeq, 2004). Bu stratejik konumu, Mısırlular, Asurlular, Babilliler, Persler, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Memlükler ve Osmanlılar gibi birçok uygarlığın kültürel ve tarihî mirasını bu coğrafyada bir araya getirmiştir. Bu uygarlıkların katkılarıyla şekillenen Filistin, dünya kültür tarihi açısından benzersiz bir öneme sahiptir (Abu El-Haj, 2001).

Gazze Şeridi ve Batı Şeria gibi bölgeler, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin, kültürlerin ve geleneklerin bir araya geldiği merkezler olmuştur. Bölgedeki arkeolojik alanlar, tarım terasları, kutsal mekanlar ve kaya mezarları gibi yapılar, bu toprakların insanlık tarihine sunduğu katkıların somut kanıtlarıdır (Taha, 2010a). Aynı zamanda, camiler, kiliseler ve hamamlar gibi yapılar, bu topraklarda yaşamış toplulukların inançlarını, geleneklerini ve kültürel zenginliklerini yansıtmaktadır (Humbert, 2002).

Filistin'in kültürel mirası, yalnızca fiziksel yapılar ve arkeolojik eserlerle sınırlı değildir; aynı zamanda bu miras, Filistin halkının kültürel kimliğinin ve kolektif belleğinin ayrılmaz bir parçasıdır (UNESCO, 2012a). Dinî yapılar, geçmişte bu topraklarda yaşamış farklı toplulukların inanç sistemlerini

yansıtırken, arkeolojik alanlar binlerce yıllık birikimi ortaya koymaktadır. Ancak, yoğun nüfus artışı ve modernleşme baskısı, bu tarihî alanların üzerine yeni yerleşimlerin kurulmasına neden olmuştur. Ayrıca, savaşlar ve sistematik işgal politikaları, bu mirasın ciddi şekilde tahrip olmasına yol açmıştır (Rjoob, 2010). Filistin’de arkeolojik çalışmalar yapan Fransız arkeolog Prof. Humbert’e göre, *Filistin halkının kültürel mirasa olan duyarlılığı yüksek olmasına* rağmen, kriz dönemlerinde mirasın korunması, beslenme, sağlık ve eğitim gibi temel insani ihtiyaçların gerisinde kalmaktadır. Bu durum, kültürel mirasın geri dönüşü olmayan bir şekilde yok olmasına neden olmaktadır (Humbert, 2002).

Filistin'in Kültürel Zenginlikleri

Filistin, ticaret yollarının kesişim noktasında bulunması nedeniyle, tarih boyunca medeniyetlerin buluşma noktası olarak birçok kültürel miras alanına ve kültür varlığına sahiptir. Filistin’in üçte birinin Alt Paleolitik dönemden itibaren yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır. Filistin’in, Neolitik dönemden başlayarak İslamiyet dönemi de dâhil olmak üzere birçok uygarlığın izlerini taşıdığı bilinmektedir. Dünyanın en eski sürekli yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilen Eriha (Jericho), yaklaşık 10.000 yıllık geçmişiyle bu tarihsel sürecin önemli bir örneğidir (UNESCO, 2012b). Ayrıca, Gazze Şeridi’nde yer alan Tell Umm Amer gibi alanlar, erken dönem kültürlerinden, erken dönem Hristiyanlığın yayılımına kadar kalıntılar sunan önemli arkeolojik alandır (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi, International Council on Monuments and Sites [ICOMOS], 2013). Roma Dönemine ait Sebastia Antik Kenti ise tiyatroları, sütunlu caddeleri ve tapınaklarıyla medeniyetler arası etkileşimlerin bir kanıtıdır (Taha, 2010b). Bunun yanı sıra, El Halil (Hebron) şehrinde bulunan İbrahim Camii, üç büyük din için kutsal kabul edilen bir mekân olarak Filistin’in dinî ve kültürel çeşitliliğini temsil etmektedir (UNESCO, 2017). Batı Şeria’nın batısında, İsrail ve Filistin sınırlarının kesiştiği bir alanda bulunan Kudüs kenti, binlerce yıllık tarihi boyunca farklı uygarlıkların ve kültürlerin merkezi olmuştur. Kudüs, MÖ 10. yüzyıldan itibaren farklı medeniyetlerin egemenliğinde bulunmuş, bu süreçte birçok kültürel ve mimari miras birikimi oluşmuştur. Antik çağlardan Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar Kudüs, çeşitli etnik ve dinî toplulukların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir merkez olmuştur. Kudüs, üç semavi din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet için kutsal bir şehirdir. Yahudilik inancı için Kudüs, en kutsal şehirdir. Batı Duvarı (Ağlama Duvarı), Yahudiler için ibadet ve dua merkezidir. Ayrıca, antik dönemlerdeki Birinci ve İkinci Tapınak’ın yer aldığı alan olarak tarihsel bir değere sahiptir (UNESCO, 2024a). Hristiyanlık inancı için Kudüs, Hz. İsa’nın yaşamı, ölümü ve dirilişi ile bağlantılı kutsal bir şehirdir. Kutsal Kabir Kilisesi (Church of the Holy Sepulchre) Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği yer olarak kabul edilir. Kudüs, dünya genelindeki Hristiyanlar için bir hac merkezi olarak büyük bir önem taşımaktadır. İslamiyet inancı için, Kudüs, Mekke ve Medine’den sonra üçüncü en kutsal şehir olarak kabul edilmektedir. İslam’ın kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’de adı geçen Kudüs, Hz. Muhammed’in Miraç gecesinde yükseldiği yer olarak bilinen Mescid-i Aksa ve Kubbet-üs-Sahra gibi önemli dinî yapıları barındırmaktadır. Bu nedenle Kudüs, İslam dünyasının manevi merkezlerinden biridir.

Filistin’in kültürel zenginlikleriyle UNESCO’ya 2011 yılında tam üye olarak kabul edilmiştir. Bu, Filistin’in kültürel mirasının uluslararası alanda tanınması ve korunması adına önemli bir diplomatik kazanım olarak değerlendirilmektedir (UNESCO, (2011). 2012 yılında Beytullahim’deki Doğu Kilisesi ve Hac Yolu’nun Dünya Miras Listesi’ne eklenmesi, Filistin’in kültürel mirasının uluslararası boyutunu pekiştirmiştir (UNESCO, 2012b). Temmuz 2023’te Antik Eriha/Jericho/Tell es-Sultan’ın da listeye dâhil edilmesiyle, Filistin’de Dünya Mirası Alanı listesinde beş varlığı olmuştur. Dünya Miras Alanların dördü Batı Şeria’da (İsa’nın Doğum Yeri olarak Doğu Kilisesi ve Beytullahim Hac Yolu; Al-Halil/Hebron Eski Kenti; Filistin: Zeytin ve Üzüm Ülkesi – Güney Kudüs’ün Kültürel Manzarası, Battir ve Antik Eriha/Tell es-Sultan) ve biri Gazze Şeridi’nde (Aziz Hilarion Manastırı/Tell Umm Amer) yer almaktadır (UNESCO, 2024b). Ancak Filistin’deki kültürel miras alanları ve UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde bulunan alanlar işgal, çatışmalar ve yetersiz koruma nedeniyle tehdit altındadır (UNESCO, 2024c). Filistin’deki UNESCO Dünya Miras Alanları’nın üçü, işgal, çatışmalar ve yetersiz koruma nedeniyle Tehlike Altındaki Dünya Miras Alanları Listesi’ne dâhil edilmiştir. Doğu Kilisesi ve Beytullahim Hac Yolu, yapısal bozulmalar ve işgalin yarattığı siyasi gerilimler nedeniyle 2013 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası Alanları Listesi’ne eklenmiş, 2019 yılında liste dışına çıkarılmıştır. El Halil/ Hebron ve Filistin: Zeytin ve Üzüm Ülkesi – Güney Kudüs’ün Kültürel Manzarası, Battir özellikle İsrail yerleşim

politikaları ve askerî müdahaleleri nedeniyle büyük bir tehdit altındadır. UNESCO, bu alanın korunması için uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur. Kudüs'ün Eski Şehri ve Sur Dışındaki Alanlar kapsamında Kudüs'teki kültürel ve dinî miras, hem fiziksel hem de politik anlamda ciddi tehdit altındadır (UNESCO, 2012c). İsrail'in uyguladığı işgal politikaları, inşaat faaliyetleri ve arkeolojik alanlarda bulunan varlıkları bağlamından koparması, Filistin kültürel mirasının korunmasını zorlaştırmaktadır (Al-Houdalieh, 2020).

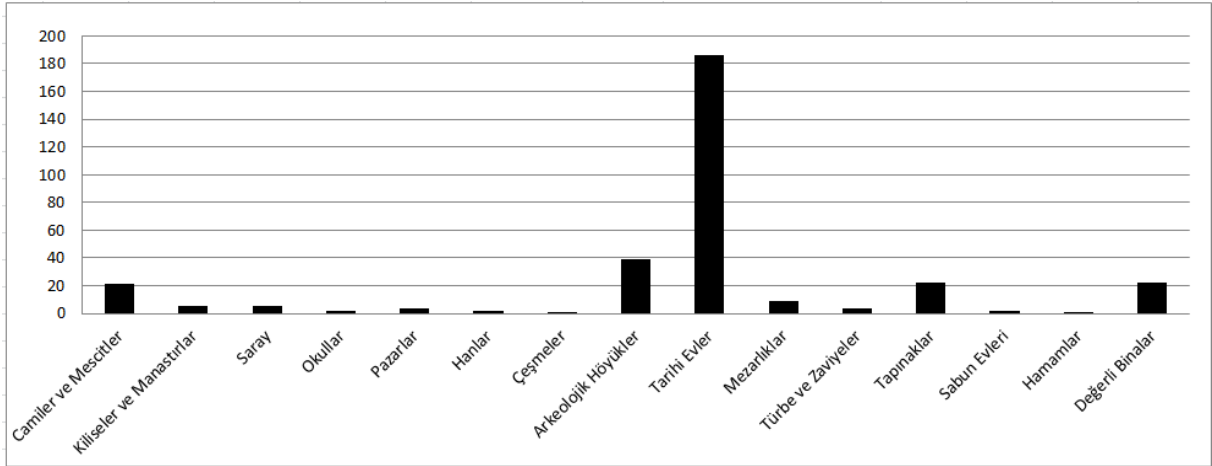
Bulgular: Kültürel Miras Alanlarına Verilen Zarar

Filistin-İsrail çatışmalarının kronolojisinde, Ekim 2023 tarihine gelindiğinde, Hamas'ın silahlı kanadı İzzeddin el-Kassam Tugayları tarafından Aksa Tufanı Operasyonu olarak adlandırılan, İsrail'e yönelik bir saldırı yapılmıştır (7 Ekim 2023). İsrail, savaş ilanı kararı alarak Demir Kılıçlar Operasyonu'nu başlatmıştır (Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistin Mültecilerine Yardım ve Çalışma Ajansı, United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East [UNRWA], 2023). Savaşın başlamasından bir yıl sonra, 2024'ün Eylül ve Ekim aylarını kapsayan bir rapora göre, bu çatışmalarda en az 43.000 kişinin öldüğü, 101.000'den fazla kişinin yaralandığı ve yaklaşık 1,9 milyon kişinin, birçoğu tekrar tekrar olmak üzere, yerlerinden edildiği ifade edilmektedir (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu, United Nations Population Fund [UNFPA], 2024).

Ekim 2023'te başlayan saldırılardan sonra, Filistin Turizm ve Eski Eserler Bakanlığı her ayın sonunda kültür sektörünü ve bu savaş sırasındaki kültürel kayıplarını hedef alan bir rapor yayınlamaktadır. Savaşın üçüncü ayının sonunda üçüncü rapor yayınlanmıştır. Bu raporda, işgal devletinin Filistin kültürünün tüm yönleri sistematik olarak yok edilmek istemesi, kültür sektörünün maruz kaldığı durumlar ortaya konulmuştur. Rapor verilerinin ön veri olduğu, devam eden saldırılardan dolayı hasarların ve kayıpların her geçen gün artacağı vurgulanmıştır. Daha fazla veri elde edilmek istenmesine karşın, bölgenin tehlikeli durumu nedeniyle, İsrail tanklarının ve devriyelerinin bulunduğu bölgelerde ve onlara yakın olan alanlara erişilemediği ifade edilmiştir (Palestine Ministry of Culture, 2024).

Filistin Turizm ve Eski Eserler Bakanlığı, savaş öncesi Gazze Şeridi'ndeki var olan kültürel miras unsurlarını listelemiştir. Daha sonra saldırılar sonrası hasar gören ve/veya yıkılan varlıkları tespit etmiştir. Gazze Şeridi'nde Ekim 2023'te başlayan savaştan önce önemli kültürel miras alanları, kültürel faaliyetlerin yapıldığı çeşitli mekânlar bulunmaktadır. Kültür Bakanlığı'na kayıtlı 76 kültür merkezi, üç büyük tiyatro, yaklaşık 80 halk kütüphanesi, 15 yayınevi-kitapçı ve kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen kurumların tesisleri bulunduğu ifade edilmiştir (Palestine Ministry of Culture, 2024). 2017'de Filistin'de çoğunluğu Batı Şeria'da olmak üzere 32 adet müze olduğu açıklanmıştır (Palestinian Ministry of Tourism and Antiquities, 2017).

Filistin Turizm ve Eski Eserler Bakanlığı, Gazze Şeridi'ndeki mimari mirası, yapıların işlevlerine ve amaçlarına göre sınıflandırmıştır. Gazze Valiliği sınırlarındaki toplam mimari miras 195 alandan oluşmaktadır. Bu oran Gazze Şeridi'ndeki genel mimari mirasın %60'ını temsil etmektedir. Han Yunis Valiliği'nde toplam mimari mirasın %13'ünü oluşturan 42 alan bulunurken, Kuzey Valiliği'nde 39 (%12) alanı belgelenmiştir. Merkezî Valilik 32 alana sahipken (%9,8), Refah Valiliği 17 (%5) alana sahiptir. Tablo 1'de yapılan sınıflandırmaya göre mimari mirasın sayısı verilmektedir. Tarihî evler 186 konutla bu mirasın yarısından fazlasını, %57,2'sini oluşturmaktadır. Bunları höyükler ve arkeolojik alanlar (39 höyük ile %12), cami ve mescitler (21 cami, %6,46), türbeler ve zaviyeler (13 türbe, %8), değerli binalar (22 bina, %6,76), mezarlıklar (9 mezarlık, %2,76), manastır ve kiliseler (5 kilise, %1,5), saraylar (5 saray, %1,5), çarşılar (4 market, %1,23), hanlar (2 adet, %0,61), çeşmeler (1, %0,3), hamam (1, %0,3) izlemektedir (Kültürel Mirasın Korunması için Arap Sivil Toplum Ağı, Arabic Network of Civil Society to Safeguard Cultural Heritage, ANSCH, 2024). Askerî ve sivil hedefler veya insan ve kültürel miras arasında ayırım yapmayan yoğun bombardımanın ortasında, Gazze'de ulusal ve küresel tarihi, arkeolojik, doğal, dinî ve insani öneme sahip olduğu düşünülen 325 kayıtlı kültürel miras alanının 200'den fazlası, Ekim 2023'ten bu yana İsrail'in saldırıları nedeniyle yok edilmiş ve/veya ciddi şekilde hasara uğramıştır. Bu durum, Gazze'nin kültürel sivil mirasının %60'ından fazlasının yok olması anlamına gelmektedir (ICOMOS, 2024).

Şekil 1: Filistin Turizm ve Eski Eserler Bakanlığı Kültürel Miras Sınıflandırması (Palestinian Ministry of Tourism and Antiquities. (2017)). Annual report on cultural institutions in Palestine (s. 45). https://en.wikipedia.org/wiki/Destruction_of_cultural_heritage_during_the_Israeli_invasion_of_the_Gaza_Strip adresinden 19.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

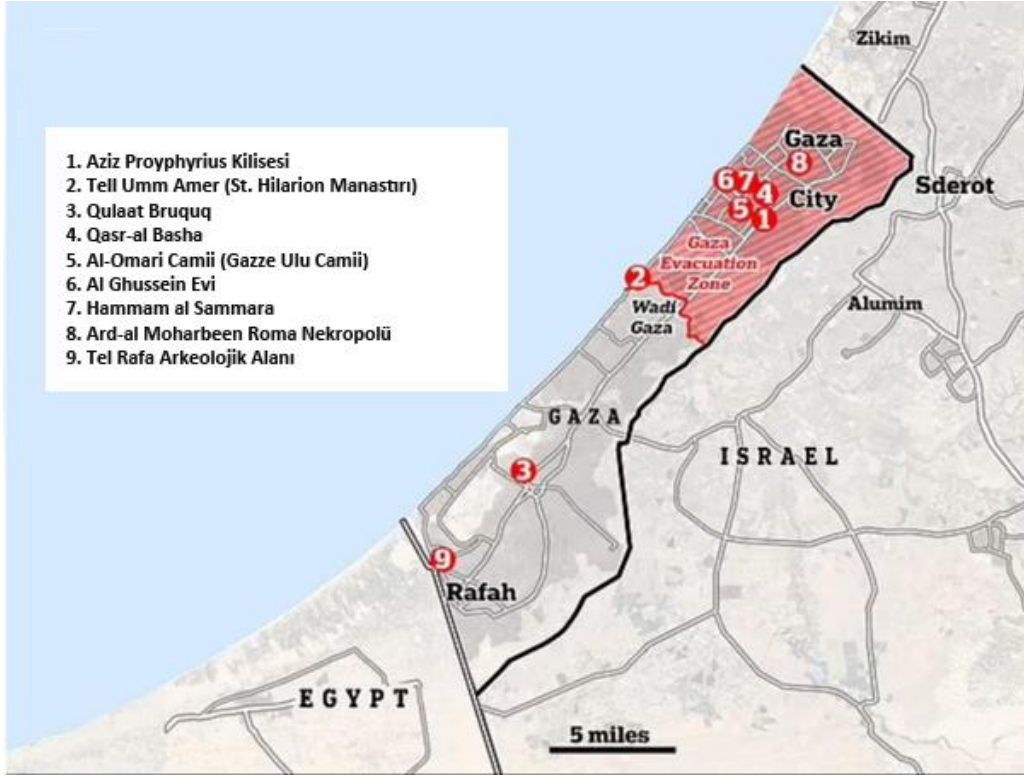
Ekim 2023'te başlayan İsrail saldırıları, Gazze Şeridi'ndeki kültürel mirasa ciddi zararlar vermiştir. Bölgedeki müzeler, tarihî yapılar ve arkeolojik alanlar, bu süreçte ya tamamen yok edilmiş ya da ağır hasar görmüştür. Saldırıları sırasında, kiliseler, camiler, türbeler, arkeolojik alanlar, kültür merkezleri, halk kütüphaneleri, tiyatrolar, yayınevleri, matbaalar, müzeler ve meydanlar dâhil olmak üzere tüm tarihî yapılar hedef alınmıştır. İsrail işgali ayrıca Filistin şehirlerindeki simge yapıları da hedef almıştır. Halk meydanları, anıtlar, bahçeler ve sanatsal duvar resimleri bombalanmış, özellikle Gazze Şehri'ndeki halk meydanlarında bulunan sanat eserleri ve anıtlar, ayrıca bireysel sanat eseri koleksiyonları, giysiler, işlemeler ve sanatçılara veya kişisel kütüphanelere ait eşyalar hedef alınarak yok edilmiştir (UNESCO, 2023b).

UNESCO kültürel miras alanlarının ve varlıklarının uğradığı hasar/yıkımı resmî olarak açıklamıştır (UNESCO, 2023c). UNESCO, Birleşmiş Milletler Eğitim ve Araştırma Enstitüsü (The United Nations Institute for Training and Research [UNITAR]) tarafından sağlanan uydu görüntüleri ve analizlere dayalı uzaktan izleme yoluyla kültürel varlıklar için ön hasar değerlendirmesi yürütmektedir (UNITAR, 2024). 17 Eylül 2024 itibarıyla, UNESCO'nun uydu görüntüleri aracılığıyla değerlendirebildiği 120 kültürel miras alanından 69'unun 7 Ekim 2023'ten bu yana hasar gördüğü tespit edilmiştir. Bu alanlar; 10 dinî alan, 43 tarihî ve/veya sanatsal öneme sahip bina, 2 taşınabilir kültür varlığı deposu, 6 anıt, 1 müze ve 7 arkeolojik yerleşim olarak açıklanmıştır (UNESCO, 2024a). UNESCO raporuna göre, saldırılar sonucunda hasar alan veya tamamen yıkılan kültürel miras alanları ve varlıklarının detaylı listeleri UNESCO ve Filistin Turizm ve Eski Eserler Bakanlığı'nın hazırladığı raporlarda doğrudan saldırı ve dolaylı saldırı sonucunda hasar gören veya tamamen yıkılan kültürel miras alanlarından bahsedilmektedir (UNESCO, 2024b).

Müzeler

El Karara (Han Yunis) Kültür Müzesi, İsrail hava saldırılarının ilk günlerinde tamamen yok edilmiştir. Müze, arkeolojik eserler, seramik koleksiyonları ve MÖ 4.000 yılına kadar uzanan yaklaşık 3.500 tarihî esere ev sahipliği yapmaktaydı (Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Gözlemcisi/Euro-Mediterranean Human Rights Monitor, 2024). Rafah Müzesi, antik Filistin mirasına ait yüzlerce eser, Bedevi kültürünü yansıtan kostümler ve antik aletler barındıran bu müze, hava saldırıları sonucu tamamen yıkılmıştır. Müzedeki en önemli koleksiyonlardan biri, Suheila Shahin tarafından toplanan Filistin mirası kostümleridir (Filistin Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi / International Council on Monuments and Sites Palestine, ICOMOS Palestine, 2024). Akkad Müzesi, Yaklaşık 2.800 eseri barındıran müzeye verilen hasar, 28 Kasım 2023'te rapor edilmiştir. Saldırıları müzedeki tarih öncesinden modern döneme kadar uzanan koleksiyonları tehlikeye atmıştır. Şahvan Müzesi ağır hasar

almış ve önemli kültürel varlıkları yok olmuştur. Hudari Müzesi İsrail saldırılarında zarar gören bir diğer müze olarak kaydedilmiştir. İbrahim Ebu Şa'ar Miras Divanı Rafah'ın doğusunda yer alan bu yapı, kapsamlı bir Bedevi mirası koleksiyonuna sahipken, tamamen yok edilmiştir (ICOMOS Palestine, 2024).

Şekil 2: Gazze'deki Dokuz Arkeolojik ve Kültürel Alanın Yerini Gösteren Harita. Bu alanların büyük çoğunluğu, çatışmaların en yoğun yaşandığı bölgelerde ve/veya yakınlarında bulunmaktadır (Hunter, W. (2023, Ekim 22)). The archaeological sites at risk of being wiped out in the Israeli-Palestinian conflict: Oldest Christian Church in Gaza and unprecedented Roman necropolis containing 130 tombs. Daily Mail. <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-12649597/The-archaeological-sites-risk-wiped-Israeli-Palestinian-conflict-oldest-Christian-Church-Gaza-unprecedented-Roman-necropolis-containing-130-tombs.html> adresinden 10.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

Arkeolojik Alanlar

Gazze'nin güneyinde bulunan Tunç Çağı yerleşimi olan Tell es-Sakan höyüğü top atışlarıyla ağır hasar almıştır. Bu höyük, Gazze'nin Tunç Çağı'ndaki stratejik önemi hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır (Miroshedji&Sadeq, 2000; Archeologies et Scinces de l'Antiquite[ArScAn], 2015). Deir al-Balah yakınlarında yer alan ve Demir Çağı'na ait bir müstahkem bir höyük olan Tell Ruqash da çatışmalar sırasında ciddi şekilde zarar görmüştür (Geranpayeh, 2024). Gazze'nin Mısır sınırında bulunan Tell Rafah Arkeolojik Alanı Kenan Dönemine kadar uzanan bir yerleşim üzerine kurulmuştur. Burada gerçekleştirilen kazılarda MÖ 1400'den Roma Dönemine kadar uzanan sikkeler, cam eserler ve yapılar keşfedilmiştir (Masalha, 2016). Ancak kaynak yetersizliği ve sınırlı kazı çalışmaları, bölgenin tam olarak anlaşılmasını engellemiştir. Tell Rafah Arkeolojik Alanı da saldırılardan dolayı zarar görmüştür (Hunter, 2023). Tell el-Ajjul, MÖ 3. binyıla tarihlenen verileriyle, Gazze'nin en eski yerleşim alanlarından biridir (Steel, 2002; Bergoffen, 2023; Fischer, Sadeq,(n.d.)) ve saldırılar sırasında kısmen tahrip olmuştur. Yerleşimin aldığı ağır hasar; Gazze Deniz Arkeolojisi Projesi tarafından yapılan hava fotoğrafları analizi ile bu alanların Kasım 2023 itibarıyla hava saldırıları sonucu ne denli zarar gördüğünü ortaya koymuştur (UNESCO, 2023b). ymı proje ile Maiuma'daki tahribatta tespit edilmiştir. Tell Umm Amer (Aziz Hilarion Manastırı), UNESCO'nun Gelişmiş Koruma Statüsü'ne sahip miras alanlarından. Tell Umm Amer, Geç Roma İmparatorluğu'ndan Emeviler Dönemi'ne kadar dört

yüzyılı kapsayan geniş bir yerleşim tarihine sahiptir (Hunter, 2023). Orta Doğu'nun en büyük Hristiyan manastırlarından biri olan Tell Umm Amer kiliseleri, hamamları ve karmaşık geometrik mozaikleri ile dikkat çekmektedir (Dünya Anıtlar Fonu, World Monuments Fund [WFM], (n.d.). Ancak hem doğal hem de insan kaynaklı tahribat, bu eşsiz alanı da tehdit etmektedir (UNESCO, 2023b), (bkz. Şekil 3).

Gazze'nin kuzeybatısında, Akdeniz kıyısında yer alan Anthedon Limanı, bölgenin ilk deniz limanı olarak bilinmektedir. Anthedon, MÖ 800'den MS 1100'e kadar yerleşim görmüş, Babil Döneminden erken İslam Dönemine kadar çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Liman, bölgenin antik dönemde deniz ticaretindeki stratejik önemini simgelemektedir (Andreou, Fradley, vd., 2022). UNESCO, Anthedon'u Filistin Dünya Mirası Listesi'ne alınabilecek yerlerin geçici listesine dâhil etmiştir (UNESCO, 2020). Saldırıları sırasında kıyı şeridinin ağır bir şekilde bombalanması, Anthedon'un tamamen yıkılmasına neden olmuştur. Anthedon Limanı, yalnızca fiziksel yapısı ile değil, aynı zamanda bölgedeki farklı antik toplumların izlerini taşıyan bir kültür mozaiki olarak da büyük bir kaybı temsil etmektedir (Saber, 2024). Arkeolojik alanlar içerisinde tahribatı belgelenen son alan rd-Al-Moharbeen Roma Nekropolüdür. Alan, Temmuz 2023'te, Jabaliya mülteci kampı yakınlarındaki bir konut projesi sırasında keşfedilmiş ve alanın 130 mezarı ile bir Roma nekropolü olduğu anlaşılmıştır (Lafontaine, 2022; Aton, 2023). Mezarlık, MÖ 200 ile MS 200 yılları arasına tarihlenmektedir. 08 Ekim 2023'te, araştırmacılar Ard-al-Moharbeen Roma Nekropolü'nde roket hasarını tespit etmiştir (Hunter, 2023), (Şek.4).

Kiliseler

Kiliseler, Gazze'nin dinî, tarihî ve zengin kültürel mirasını temsil eden önemli sembollerdir. Ancak, devam eden çatışmalar bu yapıların varlığını tehdit etmekte, bölgenin tarihî kimliği açısından onarılamaz kayıplar yaşanmaktadır. Özellikle Jabalia Bizans Kilisesi ve Aziz Porphyrius Kilisesi gibi yapılar, bu yıkıcı sürecin en somut örnekleri arasında yer almaktadır. Jabalia Bizans Kilisesi, MS 5. yüzyıla tarihlenen Bizans Dönemi kilisesi, mozaik zeminleri ile tanınmaktadır ve bölgedeki erken Hristiyanlık Dönemi mimarisine ışık tutmaktadır (Xinhua, 2022). Çatışmalar sırasında ağır hasar alan kilise kısmen yıkılmıştır. Ancak, mozaik zemininin bazı bölümleri sağlam kalmıştır. Bu durum, yapının restorasyonu ve korunması için bir umut ışığı olarak değerlendirilebilir.

MS 1150'lerden bu yana Gazze'nin Zaytun semtinde yer alan Aziz Porphyrius Kilisesi adını, kilisenin kuzeydoğu köşesinde mezarı bulunan Gazze Piskoposu Aziz Porphyrius'tan almaktadır (ICOMOS Palestine, 2023). Kilise, çatışmalar sırasında hem Hristiyan hem de Müslüman topluluklara barınak sağlamıştır. Kilise, 20 Ekim 2023 gecesi bir hava saldırısında hedef alınmış ve ciddi şekilde hasar görmüştür (Hunter, 2023; Anne, 2023). Saldırı, kilisenin yanında bulunan bir binanın çökmesine de yol açmış ve en az 16 kişi hayatını kaybetmiştir. Kudüs Rum Ortodoks Patrikhanesi, bu saldırıyı savaş suçu olarak nitelendirmiştir. Yapının dinî ve sosyal bir sığınak olarak kullanıldığı bir dönemde hedef alınması, uluslararası hukukun ihlal edildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Aziz Porphyrius Kilisesi gibi yapılar, yalnızca ibadet mekânları değil, aynı zamanda dinî ve kültürel dayanışmanın bir sembolü olarak işlev görmektedir (Anne, 2023).

Camiler

Gazze, İslam dünyasının ve bölgenin tarihine ışık tutan çok sayıda camiye ev sahipliği yapmaktadır. Ancak, devam eden çatışmalar ve saldırılar bu camilerin birçoğunu ciddi şekilde hasara uğratmış veya tamamen yıkmıştır. Bu camiler, sadece dinî ibadet yerleri değil, aynı zamanda bölgenin sosyal, kültürel ve tarihî kimliğinin birer sembolüdür. Gazze'nin en eski ve en büyük camisi olan Büyük Ömer Camii (MS 7. yüzyıl), 1400 yıllık geçmişiyle İslam mimarisinin eşsiz bir örneğidir (Kulik, (n.d.); Al-Qeeq, 2011), (Şek.5). İsrail hava saldırıları sonucu caminin minaresi yıkılmış ve çevresindeki tarihî yerlerle birlikte moloz yığınının dönmüştür (Saber, 2024), (Şek.6). İbn Osman Camii (MS 1394) Temmuz ayında düzenlenen bir hava saldırısında, Han Yunis Ulu Camii Ağustos ayında patlayıcılarla düzenlenen bir saldırıda yıkılmıştır (Al Jazeera, 2024). Osmanlı Dönemine ait olan Al-Sayyid Haşim Camii (MS 1850) Hz. Muhammed'in dedesi Haşim bin Abd Manaf'ın mezarının bulunduğu yer olarak kutsal bir

öneme sahiptir (Al-Qeeq, 2011). Gazze'deki diğer Osmanlı yapıları gibi bu cami de ağır hasar görmüştür (Hunter, 2023). Şeyh Abdullah Camii de saldırılar sonucu ciddi şekilde hasar almıştır (Andreou, 2023).

Şekil 3: Tell Umm Amer/Aziz Hilarion Manastırı (UNESCO (2023b)), Gaza: UNESCO grants enhanced provisional protection to Saint Hilarion Monastery. <https://www.unesco.org/en/articles/gaza-unesco-grants-enhanced-provisional-protection-saint-hilarion-monastery?hub=102070> adresinden 18.09.2024 tarihinde erişilmiştir.

Şekil 4: Ard-al-Moharbeen Roma Nekropolü, (Nowakowski, T. (2023, Ağustos 02)). *Roman-era cemetery with over 100 tombs unearthed in Gaza*. Smithsonian Magazine. <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/roman-era-cemetery-tombs-gaza-180982634/> adresinden 25.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

Şekil 5: El-Ömeri Camii, Gazze'nin En Büyük ve En Eski Camisi Olup Dinî ve Kültürel Açıdan Önemli Bir Mekândır (Saber, I. F. (2024)). A 'Cultural Genocide': Which of Gaza's heritage sites have been destroyed? Al Jazeera. Archived from <https://www.aljazeera.com> adresinden 19.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

Şekil 6: Saldırlardan Sonra El-Ömeri Camii (Jahani, J. (2024, Mart 15)). British Museum must not enable Israel's war on Palestinian heritage. The New Arab. <https://www.newarab.com/opinion/british-museum-must-not-enable-israels-war-gaza-heritage>, adresinden 22.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

Saraylar, Pazarlar ve Sosyal Yapılar

Paşa Sarayı (Qasr al-Basha), MS 13. yüzyılda Sultan Zahir Baybars tarafından inşa edilen bu yapı, Haçlılara ve Moğol istilacılarına karşı bir savunma kalesi olarak tasarlanmıştır (Al-Qeeq, 2011; TİKA, 2023). İsrail bombardımanları sonucunda Paşa Sarayı (Qasr al-Basha) ağır şekilde hasar görmüş ve büyük oranda harap hâle gelmiştir. Qisariyah Pazarı, Zawiye Pazarı, El-Kayseriyye Pazarı yapıları bombalamalar sonucu tamamen yıkılmıştır (Saber, 2024).

Memlûk Döneminde inşa edilen Samra Hamamı (MS 15. yüzyıl) mimari ve kültürel açıdan Memlûk ve Osmanlı Dönemlerinin izlerini taşımaktadır (Almughany, El-Wazir, Al-Qeeq, vd. 2009; Al-

Qeeq, 2011). Gazze'deki tek hamam olan yapının halk arasında önemli bir sosyal merkezdir. Samra Hamamı da saldırılar sırasında ciddi yıkıma maruz kalmıştır (Hunter, 2023).

Kütüphaneler

Gazze Şeridi'nde devam eden çatışmalar, bölgenin zengin kültürel mirasını temsil eden kütüphane ve arşivlere ciddi zararlar vermiştir. Gazze Şehri Merkez Arşivleri, Aralık 2023'te İsrail'in bombardımanı sonucu tamamen yok edilmiştir (Librarians and Archivists with Palestine, 2024). Bu arşivler, binlerce tarihî belgeyi barındırmakta ve bölgenin tarihine ışık tutmaktaydı. Arşivin yok edilmesi, Gazze'nin kültürel ve tarihî mirasına büyük bir darbe vurmuştur. Kasım ve Aralık 2023'te aşağıdaki kütüphanelerin hasar gördüğü veya tamamen yok edildiği bildirilmiştir: Gazze Belediye Kütüphanesi, Enaim Kütüphanesi, El-Nahda Kütüphanesi, El-Şoruk El-Daim Kütüphanesi, Al-Quds Üniversitesi Kütüphanesi, Jawaharlal Nehru Kütüphanesi, Al-Azhar Üniversitesi Kütüphanesi, Al-Israa Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Üniversitesi Gazze Kütüphanesi ve Rashad al-Shawa Kültür Merkezi'ndeki Diana Tamari Sabbagh Kütüphanesi yıkılmıştır (Librarians and Archivists with Palestine, 2024).

Uluslararası Tepkiler

İsrail'in Filistin topraklarında gerçekleştirdiği tahribatlar, uluslararası hukuk bağlamında birçok sözleşmeyi ihlal etmektedir. 1949 Cenevre Sözleşmesi, 1954 Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mülkiyetin Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi ve 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi gibi belgeler, kültürel varlıkların korunmasını şart koşmaktadır. İsrail bu sözleşmeleri kabul ederek, sözleşmelere taraf olmuştur¹. Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, kültürel hakların insan haklarının temel bir unsuru olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede, kültürel mirasın yok edilmesi, Filistin halkının kimliğini ve kültürel bütünlüğünü hedef alan bir saldırı olarak değerlendirilmektedir. Filistin'in kültürel mirasına yönelik saldırılar, uluslararası hukuka açıkça aykırıdır. 1954 Lahey Sözleşmesi, Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunmasına dair hükümler getirmiş ve bu tür saldırıları savaş suçu kapsamında değerlendirmiştir (UNESCO, 1954). Ayrıca, 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi, kültürel mirasın evrensel bir değer taşıdığını ve tüm insanlığın ortak mirası olduğunu vurgulamaktadır. Ancak İsrail, bu sözleşmelerde yer alan yükümlülüklerini ihlal ederek arkeolojik alanlarda yasa dışı kazılar yapmakta, kültürel miras alanlarını askerî hedef olarak vurmakta ve zarar görmelerine veya yok olmalarına neden olmaktadır (Rjoob, 2010).

UNESCO ve ICOM, saldırılar sırasında kültürel mirasa yönelik gerçekleştirilen ihlalleri kınayarak, 1954 Lahey Sözleşmesi'ne atıfta bulunmuştur. ICOM'un 25 Ekim 2023 tarihli açıklamasında, Gazze'deki kültürel miras alanlarının korunması gerektiği vurgulanmış ve İsrail'in kültürel mirasa yönelik saldırılarının uluslararası hukukun açık ihlali olduğu belirtilmiştir (ICOM, 2023). Aynı zamanda, UNESCO tarafından yapılan açıklamalarda, kültürel mirasın insanlığın ortak hafızası olduğuna ve bu mirasın yok edilmesinin toplumsal dayanışmayı zayıflatarak, uzun vadeli barış çabalarını baltalayacağına dikkat çekilmiştir (UNESCO, 2023a; UNESCO, 2023c). Barış ve çatışma araştırmacısı Mariam Shah, İsrail'in özellikle dinî ve tarihî öneme sahip cami ve kilise gibi sembolik alanları hedef aldığını belirtmiştir. Shah'a göre, bu alanlar sadece fiziksel yapılar değil, aynı zamanda yerel halkın inanç ve geleneklerini temsil eden, dinler arası bir arada yaşamının tarihini yansıtan mekanlardır. Bu yapılar üzerinde gerçekleşen tahribat, yalnızca Filistin kültürüne değil, tüm insanlık tarihine yönelik bir kayıp olarak değerlendirilmektedir (UNESCO, 2023c).

Sonuç ve Değerlendirme

Ekim 2023 sonrası dönemde, Filistin'in kültürel mirası üzerindeki tehditler daha önce benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmış ve uluslararası toplumun bu konuda acil müdahalede bulunması

¹ İsrail, 1949-Cenevre Sözleşmesi'ni 1951'de, 1954-Lahey Sözleşmesi'ni 1956'da, 1972-Dünya Mirası Sözleşmesi'ni 1999'da kabul etmiştir.

gerektiğini açıkça göstermiştir. Gazze Şeridi'nde devam eden çatışmalar, yalnızca fiziksel yıkımla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Filistin halkının kültürel kimliğini, tarihsel bağlarını ve toplumsal uyumunu derinden etkilemiştir. Kültürel mirasın kasıtlı olarak hedef alınması, insan hakları ve uluslararası hukuka aykırı bir yaklaşım sergileyerek bölgedeki insani ve kültürel krizi daha da derinleştirmiştir. Kültürel miras, yalnızca geçmişin fiziksel kanıtlarını değil, aynı zamanda bir toplumun kimliğini ve geleceğini temsil etmektedir. UNESCO'nun Kültürel Mirasın Kasıtlı Yok Edilmesine Dair Bildirgesi'nde vurgulandığı üzere (UNESCO, 2003), bu mirasın yok edilmesi, insanlık onuruna ve insan haklarına karşı ciddi sonuçlar doğurur. İsrail'in Filistin topraklarında yürüttüğü geniş kapsamlı ve sistematik saldırılar, Filistin halkının kültürel mirasın yararlanma hakkını açıkça ihlal etmektedir. Uzun süredir devam eden abluka, kültürel varlıkların korunmasını ve bu mirasın nesilden nesile aktarılmasını imkânsız hâle getirmektedir.

Filistin'in kültürel mirasına yönelik tehditler, bölgenin tarihsel bağlamından koparılmasına ve kültürel kimliğinin zayıflatılmasına yönelik ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Bu tehditlere karşı uluslararası toplum, Filistin halkının kültürel varlıklarının korunması ve miraslarının geleceğe aktarılması için kapsamlı ve sürdürülebilir çözümler üretmelidir. Kültürel mirasın korunması ve Filistin halkının haklarının güvence altına alınması için aşağıdaki adımların atılması gerekmektedir. Uluslararası Yaptırımlar ve Hukuki Soruşturmalar: İsrail'in Filistin kültürel mirasına yönelik saldırılarının uluslararası mahkemelerce soruşturulması ve bu tür eylemleri caydırmak adına yaptırımların artırılması gereklidir. Uluslararası Ceza Mahkemesi [International Criminal Court (ICC)], kültürel varlıkların tahribatını savaş suçu olarak değerlendirmeye devam ederek, İsrail'in bu eylemlerine ilişkin kapsamlı bir soruşturma başlatmalıdır. Kültürel varlıkları koruyan sözleşmelerden olan, 1949 Cenevre Sözleşmesi, 1954 Lahey Sözleşmesi ve 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi kapsamında İsrail'in yükümlülüklerini yerine getirmemesine karşılık olarak, caydırıcı uluslararası yaptırımlar uygulanmalıdır. İsrail'in işgali ve saldırganlığına yönelik olarak Birleşmiş Milletler, Sivil Toplum Kuruluşları, Arap Birliği vb. örgütlerin daha etkin ve somut adımlar atması gerekmektedir. İsrail'in uluslararası hukuka uygun davranmasını sağlayacak mekanizmalar geliştirilmelidir. Bu çerçevede, özellikle 1954 Lahey Sözleşmesi ve 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmaların etkin uygulanması sağlanmalıdır.

Kültürel Mirasın Belgelenmesi, Korunması ve Restorasyonu: Filistin kültürel mirasın korunması için uluslararası işbirliği mekanizmaları güçlendirilmelidir. UNESCO, ICOMOS ve diğer uluslararası kuruluşların işbirliği ile Filistin'deki kültürel miras alanlarının belgelenmesi, koruma altına alınması ve restorasyon çalışmaları için acil önlemler alınmalıdır.

- Belgeleme ve Dijitalleştirme: Filistin'deki kültürel miras alanlarının kapsamlı envanterleri hazırlanmalı, bu alanların dijital ortamda belgelenmesi sağlanmalıdır. Özellikle uydu görüntüleme teknolojileri, alanların tahribat durumunu tespit etmek ve önleyici koruma adımları atmak için kullanılmalıdır.
- Restorasyon ve Koruma Çalışmaları: UNESCO, ICOMOS ve ICCROM gibi uluslararası kuruluşlar, tahrip edilen alanların restorasyonu için teknik destek sağlamalıdır. Yerel uzmanların eğitimi ve restorasyon süreçlerinde aktif rol alması teşvik edilmelidir.
- Geçici Koruma Bölgeleri: Kültürel mirasın yoğun şekilde tehdit altında olduğu alanlarda, uluslararası koruma statüsüne sahip geçici bölgeler oluşturulmalıdır.
- Farkındalık Kampanyaları ve Finansal Destek: Filistin halkının ve uluslararası toplumun kültürel mirasın korunması konusundaki duyarlılığını artırmak amacıyla kapsamlı farkındalık kampanyaları düzenlenmelidir.
- Toplum Tabanlı Eğitim Programları: Yerel halk, kültürel mirasın önemi ve korunması konusunda bilgilendirilmeli; özellikle genç nesillerin bu sürece dâhil edilmesi sağlanmalıdır.

- Uluslararası Kampanyalar: Kültürel mirasın korunması için medya, sosyal platformlar ve sanat etkinlikleri aracılığıyla uluslararası farkındalık yaratılmalıdır.
- Finansal Destek ve Fonlama: Kültürel miras projeleri için uluslararası fon mekanizmaları oluşturulmalı, özel sektörden ve bağışçılardan destek sağlanmalıdır.

UNESCO, ICOMOS ve Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Çalışmaları Merkezi (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property [ICCROM]) gibi kültürel miras alanında profesyonel olarak çalışan kurumların her zaman vurguladığı gibi, insan hayatı eserlerden önce gelir. Ancak bu eserler, bir toplumun hafızasını ve kimliğini temsil ettiğinden, onların korunması da insanlık için vazgeçilmezdir. Filistin kültürel mirası, sadece yerel halkın değil, tüm insanlığın ortak zenginliğidir. Bu mirasın korunması, bir toplumun tarihine, kimliğine ve geleceğine sahip çıkmak anlamına gelir. Ancak, Gazze'de devam eden çatışmalar ve tahribat, bu mirasın korunmasını giderek daha zor hâle getirmektedir. Savaşın devam ettiği Filistin'de yaşamın kırılmalı, çatışmaların yoğunluğu, kaç kültürel miras alanının ve kültürel miras varlığının yok edildiğinin tespitini, hâlâ ayakta olanların ne kadar hasar gördüğünü belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Sürdürülen bombardımanla birlikte hem ortaya çıkarılan, hem de henüz keşfedilmemiş kültürel miras alanlarının geleceği konusunda endişeler artmaktadır. Kültürel miras alanlarını ve kültürel miras varlıklarını tekrar hayata döndürmek için ne yapılması gerektiği ise geleceğe yönelik tartışılması ve önemsenmesi gereken bir sorudur. Filistin'deki kültürel mirasın geleceği, uluslararası işbirliği, hukuki düzenlemeler ve toplumsal farkındalıkla şekillenecektir. Bugün alınacak önlemler, yalnızca geçmişi korumak değil, aynı zamanda daha adil ve barışçıl bir gelecek inşa etmek için de bir adım olacaktır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışmada yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abu El-Haj, N. (2001). *Facts on the ground: Archaeological practice and territorial self-fashioning in Israeli society*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Al Jazeera. (2024, Ağustos 25). *Video of Israeli forces burning the Quran and bombing Gaza mosque*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2024/8/25/video-of-israeli-forces-burning-the-quran-and-bombing-gaza-mosque> in 21.09.2024.
- Al-Houdalieh, S. (2020). *Conflict and heritage destruction in Jerusalem*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org> in 07.09.2024.
- Al-Qeeq, F. (2011). *A comprehensive approach to incorporate architectural heritage of Gaza Old City into contemporary urban fabric*. [جملة لوناورد علمية حكمة تصدر عن مجموعة لوناورد للفن والعمارة والراثا]، اململكة، املتحدة 1(2). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/269699468_A_COMPREHENSIVE_APPROACH_TO_INCORPORATE_ARCHITECTURAL_HERITAGE_OF_GAZA_OLD_CITY_INTO_CONTEMPORARY_URBAN_FABRIC#fullTextFileContent in 25.12.2024.
- Almughany, N., El-Wazir, M., Al-Qeeq, F. and Dawood, H. (2009). A sustainable approach for urban integration of hammāsamārah in the historic city of Gaza. *International Journal of Architectural Research (Archnet-IJAR)*, 3(1). doi:10.26687/archnet-ijar.v3i1.261.

- Andreou, G. M., Fradley, M., Blue, L. and Breen, C. (2022). Establishing a baseline for the study of maritime cultural heritage in the Gaza Strip. *Palestine Exploration Quarterly*. doi:10.1080/00310328.2022.2037923.
- Andreou, Georgia M. (2023). *Gaza maritime archaeology project (Report)*. Honor Frost Foundation. pp. 9-10. Retrieved from <https://honorfrostfoundation.org> in 01.10.2024.
- Anne, R. (2024). *How Israel's bombing campaign endangers Gaza's archaeological treasures*. Retrieved from <https://www.arabnews.com/node/2416371/middle-east%20How%20Israel%E2%80%99s%20bombing%20campaign%20endangers%20Gaza%E2%80%99s%20archaeological%20treasures> in 15.09.2024.
- Arabic Network of Civil Society to Safeguard Cultural Heritage (ANSCH). (2024). *Arabic network of civil society to safeguard cultural heritage* [Facebook page]. Retrieved from https://web.facebook.com/ANSCH-110334927271070/?_rdc=1&_rdr in 15.10.2024.
- Archeologies et Scinces de l'Antiquite (ArScAn). (2015, Ağustos 06). *Territoires autonomes palestiniens: Tell es-Sakan*. ArScAn (Archéologies et sciences de l'Antiquité), Université Paris Nanterre. Retrieved from <https://arscan.parisnanterre.fr/territoires-autonomes-palestiniens-tell-es-sakan/> in 10.01.2025.
- Aton, F. (2023, Temmuz 26). *More than 125 tombs uncovered at an intact Roman necropolis in the Gaza Strip*. ArtNews. Retrieved from <https://www.artnews.com/art-news/news/more-than-125-tombs-uncovered-at-intact-roman-necropolis-ard-al-moharbeen-gaza-1234675524/> in 11.01.2025.
- Bergoffen, C. J. (2023). The middle to late Bronze Age transition at Tell el-ʿAjjul in the light of exchanges between Cyprus and the Eastern Mediterranean. A. Hausleiter (Ed.), *Material worlds: Interdisciplinary approaches to contacts and exchange in the Ancient Near East: Proceedings of the Workshop held at the Institute for the Study of the Ancient World (ISAW), New York University 7th March 2016*, (45-51). Archaeopress. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/jj.15135934.11> in 10.01.2025.
- Euro-Mediterranean Human Rights Monitor (2024). *"As part of its genocidal war in Gaza, Israel destroys Palestinians' cultural heritage"*. Retrieved from <https://euromedmonitor.org/en/country/1/Israel-Palestinian-Territory> in 11.10.2024.
- Fischer, P. M. and Sadeq, M. (n.d.). *Ajjul, Tell el-*. In *The new encyclopedia of archaeological excavations in the Holy Land*. Biblical Archaeology Society. Retrieved from <https://library.biblicalarchaeology.org/book/the-new-encyclopedia-of-archaeological-excavations-in-the-holy-land/ajjul-tell-el/> in 10.01.2025.
- Geranpayeh, S. (2024). Bombing of Gaza has damaged or destroyed more than 100 heritage sites, NGO report reveals. *The Art Newspaper – International Art News and Events*. Archived from the original on January 28, 2024. Retrieved from <https://www.theartnewspaper.com> in 11.11.2024.
- Humbert, J. B. (2002). Archaeological heritage in Palestine: A view from the ground. *Antiquity*, 76(293), 723-728. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00090413>.
- Hunter, W. (2023, Ekim 22). The archaeological sites at risk of being wiped out in the Israeli-Palestinian conflict: Oldest Christian Church in Gaza and unprecedented roman necropolis containing 130 tombs. Daily Mail. Retrieved from <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-12649597/The-archaeological-sites-risk-wiped-Israeli-Palestinian-conflict-oldest-Christian-Church-Gaza-unprecedented-Roman-necropolis-containing-130-tombs.html> in 10.11.2024.

- International Council on Monuments and Sites (ICOMOS). (2013). *Tell Umm Amer archaeological site report*. Paris, France: ICOMOS.
- International Council on Monuments and Sites Palestine (ICOMOS Palastine). (2023). Saint Hilarion Monastery (Tell Umm Amer). Retrieved from <https://palestine.icomos.org/sites/saint-hilarion-monastery-tell-umm-amer/> in 12.01.2025.
- International Council on Monuments and Sites Palestine (ICOMOS Palastine). (2024). *New evidences indicated the devastation in Palestine: genocide, urbicide and ecocide* (Report). International Council on Monuments and Sites Palestine. June 27, 2024.
- International Council of Museums (ICOM). (2023). *Statement on the destruction of cultural heritage in Gaza*. Paris, France: ICOM.
- Jahani, J. (2024, Mart 15). *British Museum must not enable Israel's war on Palestinian heritage*. The New Arab. Retrieved from <https://www.newarab.com/opinion/british-museum-must-not-enable-israels-war-gaza-heritage> in 22.10.2024.
- Kulik, R. M. (n.d.). Great Mosque of Gaza. *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/Great-Mosque-of-Gaza> in 07.01.2025.
- Lafontaine, C. (2022, Şubat 02). Un cimetière de la fin de l'époque romaine découvert à Gaza. *Terresainte.net*. Retrieved from <https://www.terresainte.net/2022/02/un-cimetiere-de-la-fin-de-lepoque-romaine-decouvert-a-gaza/> in 11.11.2024.
- Librarians and Archivists with Palestine. (2024). *Israeli damage to archives, libraries, and museums in Gaza, October 2023 – January 2024*. February 2024, Librarians and Archivists with Palestine (pp. 4-7).
- Masalha, N. (2016). The concept of Palestine: The conception of Palestine from the late bronze age to the modern period, *Journal of Holy Land and Palestine Studies*, 15(2), 143–202. <https://doi.org/10.3366/hlps.2016.0140>.
- Miroschedji, P. and Sadeq, M. (2000). Gaza méditerranéenne. J.-B. Humbert (Ed.), *Histoire et archéologie en Palestine* (pp. 102-104). Paris.
- Nowakowski, T. (2023, Ağustos 02). *Roman-era cemetery with over 100 tombs unearthed in Gaza*. Smithsonian Magazine. Retrieved from <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/roman-era-cemetery-tombs-gaza-180982634/> in 25.10.2024.
- Palestine Ministry of Culture, *The third preliminary report on the cultural sector's damages, The war on the Gaza Strip october 7, 2023- January 7, 2024*.
- Palestinian Ministry of Tourism and Antiquities (2017). *Annual report on cultural institutions in Palestine* (p. 45). Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Destruction_of_cultural_heritage_during_the_Israeli_invasion_of_the_Gaza_Strip in 19.11.2024.
- Rjoob, A. (2010). The impact of Israeli occupation on the cultural heritage of Palestine. *International Journal of Cultural Heritage Studies*, 5(2), 89–110. <https://doi.org/10.1080/13527251003692634>
- Saber, I. F. (2024). A 'cultural genocide': which of Gaza's heritage sites have been destroyed? *Al Jazeera*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com> in 19.11.2024.

- Shah, M. (2022). Cultural heritage destruction in conflict zones: the case of Palestine. *Journal of Middle Eastern Studies*, 35(2), 123–125. <https://doi.org/10.1080/00263206.2022.194482>.
- Steel, L. (2002). Consuming passions: a contextual study of the local consumption of mycenaean pottery at Tell el-'Ajjul. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 15(1), 25-51.
- Taha, H. (2010a). Archaeological heritage in Palestine: threats and perspectives. *Journal of Middle Eastern Archaeology*, 45(3), 245–259. <https://doi.org/10.1080/003936301100843>.
- Taha, H. (2010b). Sebastia: A roman era settlement. *Middle Eastern Archaeology Review*, 33(1), 78–92. <https://doi.org/10.1080/004377299100946>
- TİKA (2023, Ekim 03). TİKA equipped the historical Ali Pasha’s palace museum in Palestine. Retrieved from https://tika.gov.tr/en/detail-tika_equipped_the_historical_ali_pasha%27s_palace_museum_in_palestine/#:~:text=T%C4%B0KA%20Equipped%20the%20historical%20Ali%20Pasha's%20Palace%20Museum%20in%20Palestine,-1%20%2D%205&text=Turkish%20Cooperation%20and%20Coordination%20Agency,contains%20a%20rich%20historical%20heritage in 09.01.2025.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (n.d.). Kudüs. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus> adresinden 18.11.2024 tarihinde erişilmiştir.
- UNESCO (1954). Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict. the hague: UNESCO.
- UNESCO (2003). *Concerning the protection of cultural heritage in times of armed conflict*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133874> in 08.09.2024.
- UNESCO (2011a). State parties: Palestine. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ps> in 10.11.2024.
- UNESCO (2011b). Palestine joins UNESCO: implications and challenges. Paris, France: UNESCO.
- UNESCO (2012a). World heritage list: Palestine's cultural and natural heritage. Paris, France: UNESCO.
- UNESCO (2012b.). *Palestine: land of olives and vines – cultural landscape of southern Jerusalem, Battir*. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/list/1433> in 21.11.2024.
- UNESCO (2012c). Bethlehem Nativity Church world heritage nomination report. Paris, France.
- UNESCO (2017) Hebron/Al-Khalil old town. UNESCO World Heritage Centre. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/list/1565/> in 10.11.2024.
- UNESCO (2020) Tentative lists: Palestine. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/?action=listtentative&state=ps&order=states> in 23.11.2024.
- UNESCO (2023a). *Post-conflict cultural heritage assessment report*. Paris, France: UNESCO.
- UNESCO (2023b). *Gaza: UNESCO grants enhanced provisional protection to Saint Hilarion Monastery*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/gaza-unesco-grants-enhanced-provisional-protection-saint-hilarion-monastery?hub=102070> in 18.09.2024.

UNESCO (2023c). Emergency report on Gaza's cultural heritage destruction. Paris, France: UNESCO.

UNESCO (2024a). *Threatened world heritage sites in Palestine*. Paris, France: UNESCO.

UNESCO (2024b). (2024, Ekim 11) *Gaza Strip: Damage assessment*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/gaza/assessment?hub=102070> in 11.10.2024.

United Nations Institute for Training and Research (UNITAR). (2024, Mayıs 2). Gaza education system: damage assessment report. United Nations. Retrieved from <https://www.un.org/unispal/document/gaza-education-system-unitar-2may24/> in 12.10.2024.

United Nations Population Fund (UNFPA). (2024). UNFPA Palestine situation report #11 – november 2024 (Covering period: 01 September – 31 October 2024). Retrieved from <https://www.un.org/unispal/document/unfpa-sitrep-01nov2024/> in 13.10.2024.

United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA). (2023). Situation report 1 on the situation in the Gaza Strip. Retrieved from <https://www.un.org/unispal/document/unrwa-situation-report-1-on-the-situation-in-the-gaza-strip/> in 13.11.2024.

World Monuments Fund. (n.d.). Tell Umm el-Amr: Saint Hilarion Monastery. Retrieved from <https://www.wmf.org/monuments/tell-umm-el-amr-saint-hilarion-monastery> in 09.01.2025.

Xinhua (2022, Ocak 26). Ancient Byzantine church in Gaza opens as public museum over decade after discovery. Retrieved from <https://english.news.cn/20220126/b5c4ad6246e94f749474dcb998b33bac/c.html> in 12.01.2025.

Extended Abstract

Introduction

The period of intense clashes between Israel and Hamas, which started in October 2023, brought tensions in the Middle East to an unprecedented level. Israel launched a large-scale military operation in the Gaza Strip. However, it has not only focused on military objectives, but has been characterised by the destruction of Gaza's cultural and historical heritage. According to reports by UNESCO, ICOM and other international organisations, these attacks have severely damaged Palestinian cultural heritage and have been described as cultural genocide. These attacks have also targeted the cultural identity and collective memory of the Palestinian people. This article aims to analyse how Palestine's rich cultural heritage has been damaged in historical, legal and social contexts and to develop recommendations for the protection of this heritage.

Method

The aim of this study is to assess the dimensions, causes and consequences of the attacks on Palestinian cultural heritage in the context of the Palestinian-Israeli war that started in October 2023. In particular, the study aims to document the destruction of archaeological, historical, religious and cultural heritage sites in the Palestinian territories, to reveal the effects of these attacks on the identity and collective memory of the Palestinian people, and to develop solutions at the international level for the protection of cultural heritage. In this context, the main aim of the study is to address the deliberate destruction of cultural heritage as a loss to human history and to raise awareness about the protection of this heritage. This study is based on qualitative research methods.

Historical and Cultural Importance of Palestine

Palestine stands out as the meeting point of civilisations as it is located at the intersection of Asia, Africa and Europe. Throughout history, the region has hosted the cultural heritage of many civilisations such as the Egyptians, Romans and Ottomans. Areas such as the Gaza Strip and the West Bank have been centres where various civilisations have come together, making Palestine unique in terms of world cultural history. Important archaeological sites such as Jericho, Tell Umm Amer and Sebastia reflect the cultural richness of the region. Religious centres such as Jerusalem are home to buildings considered sacred to Judaism, Christianity and Islam. Palestine has five properties on the World Heritage Sites list. Four of the World Heritage Sites are located in the West Bank and one in the Gaza Strip. However, UNESCO World Heritage Sites and other heritage sites are threatened by occupation, conflict and inadequate protection. Three of the World Heritage Sites in Palestine are included on the List of World Heritage Sites in Danger due to occupation, conflict and inadequate protection.

Findings: Destruction after October 2023

The Israeli offensive, which began in October 2023, has severely damaged the cultural heritage of the Gaza Strip. Most of the historical buildings in Gaza were either destroyed or severely damaged. Important museums such as Al Karara Cultural Museum and Rafah Museum were completely destroyed. Similar situations were observed in archaeological sites such as Tell es-Sakan, Tell Umm Amer, Anthedon Port. Religious buildings such as churches and mosques were also severely damaged in this process. In particular, the targeting of the Church of St Porphyrius, one of the symbolic buildings of Gaza, led to international reactions. The post-2023 attacks on cultural heritage in the Gaza Strip have destroyed or severely damaged more than 200 of the 325 registered cultural heritage sites. According to UNESCO's assessment based on satellite imagery, 69 out of 120 cultural heritage sites in Gaza have been damaged by the attacks. This means that 60 per cent of Gaza's cultural assets have been destroyed or vandalised.

- Museums: Important museums, such as the Al-Qarara Cultural Museum, the Rafah Museum and the Akkad Museum, were completely destroyed and lost their historical collections.

- Archaeological Sites: Sites such as Tell es-Sakan, Tell Umm Amer and Anhedon Harbour have been severely damaged or completely destroyed due to bombardment and occupation policies.

- Religious Buildings: Structures such as the Church of St Porphyrius, the Byzantine Church of Jabalia and the Great Mosque of Omar were severely damaged.

- Libraries and Archives: Libraries and archives in the Gaza Strip faced the loss of historical documents and research resources.

International Responses

These attacks on Palestine's cultural heritage are considered a clear violation of international legal regulations such as the 1949 Geneva Convention, the 1954 Hague Convention and the 1972 World Heritage Convention. UNESCO, ICOMOS and ICOM have condemned the attacks on cultural heritage and emphasised that the protection of heritage assets is a shared responsibility of humanity. UNESCO assessed the damage to cultural heritage through satellite imagery and digital technologies and called on the international community to take action. Peace and conflict researchers have noted that these attacks on cultural heritage target the historical ties and identity of the Palestinian people.

Conclusion and Solution Suggestions

What happened in the Gaza Strip in the post-October 2023 period was not limited to physical destruction, but deeply affected the cultural identity of the Palestinian people. The deliberate targeting of cultural heritage is considered a violation of human rights and international law. In this context, it is of great importance to increase legal sanctions, to ensure international cooperation for the digital documentation and protection of destroyed cultural heritage sites, to organise campaigns for the protection of cultural heritage in the international public opinion, and to establish financial and technical support mechanisms.

The protection of Palestine's cultural heritage is of critical importance not only for the people of the region but also for all humanity. The ongoing conflict and destruction in Gaza make the preservation of this heritage increasingly difficult. However, co-operation and concrete steps by the international community can play an effective role in preserving Palestine's cultural identity and historical ties. Palestine's cultural heritage is not only a part of the past, but also a guarantee of social identity and the future. Preserving this heritage is vital for building a more peaceful and just future. However, the intensity of the conflict and the ongoing destruction in Gaza make the preservation of cultural heritage more and more difficult. Mitigating the effects of war and bringing heritage back to life must be a priority for the international community.

The following steps are recommended to protect Palestine's cultural heritage:

1. International Legal Sanctions: Prosecute Israel in international courts and impose deterrent sanctions.

2. Documentation and Digitalisation: Documentation and preservation of cultural heritage in digital media.

3. Restoration Works: Restoration of destroyed sites with the technical support of UNESCO, ICOMOS and other organisations.

4. Awareness Campaigns: Raising awareness on the protection of cultural heritage through community-based education programmes and international campaigns.

Palestine's cultural heritage is more than just physical structures; it represents the identity and history of a society. Its protection is the responsibility of the international community. The targeting of cultural heritage is considered a loss not only to the Palestinian people but also to human history. Measures taken today can contribute to a more peaceful environment in the future.